

שיעורו את כל מה שהובלנו לצפות לו. הראשון מתרחש כשעשו מגיע ומגלה שיעקב גזל ממנו את הברכה במרמה. יצחק, מיטלטל בצערו של עשו, נותן לו ברכה אחרת, הכוללת שפע כלכלי ואז את זאת:

וְעַל חֲרֻבְךָ תִּחְיֶה,
וְאֶת אֲחִיךָ תַעֲבֹד;
וְהָיָה כְּאִשֶּׁר תִּרְדּוּ -
וּפְרֻקָתָ עָלָיו מֵעַל צִוְּאֶרְךָ (שם, מ).

לא לזאת ציפו רבקה ויעקב: הבכור לא יעבד את הצעיר לנצח. מתישהו הוא יפרוק את עולו מעליו.

המאורע השני אירע כעבור שנים רבות, עת נפגשו התאומים אחרי ניכור וריחוק ממושכים. יעקב פוחד מפני המפגש. הוא ברח מהבית שנים קודם לכן כי עשו גמר אומר להורגו. רק אחרי הכנות ממושכות, ואחרי דו־קרב מסתורי של היאבקות לילית, הוא מסוגל לראות את עשו בשמץ של קור רוח. הוא משתחוה לו שבע פעמים. שבע פעמים הוא קורא לו "אדוני". חמש פעמים הוא מתכנן "עבדך". התפקידים התחלפו. עשו לא נעשה עבדו של יעקב. להפך, יעקב מציג את עצמו כעבדו של עשו. הייתכן? הרי המילים שרבקה שמעה כשהלכה לדרוש את ה' לימדו את ההפך הגמור, ש"רב יעבוד צעיר". לפנינו דיסוננס קוגניטיבי.

ליתר דיוק, לפנינו דוגמה לאחת התחבולות הסיפוריות המרשימות ביותר של התורה - כוחו של העתיד לשנות הבנה מן העבר. זוהי מהותו של המדרש. מצבים חדשים מגלים בדיעבד משמעויות חדשות בכתוב.¹ ההווה אינו מספק בעצמו את מלוא פשרו. חלק ממנו מובן לנו לפעמים רק אחר כך.

בין נבואה לאורקל

רבקה העקרה - הרה. במכאוביה היא הולכת "לְדַרְשׁ אֶת ה'" (בראשית כה, כב). ה' מסביר לה שהיא נושאת שני תאומים המתחרים זה בזה. תחרות זו עתידה להימשך בחייהם:

שְ�נֵי גֵיִים (גוֹיִם קרי) בְּבֶטֶןךָ,
וּשְ�נֵי לְאָמִים מִמֶּעֶד יִפְרְדוּ;
וְלֹאִם מִלְאִם יֵאָמֵן,
וְרַב יַעֲבֹד צָעִיר (בראשית כה, כג).

לבסוף נולדים התאומים - תחילה עשו, ואז יעקב כשירו אוזות בעקב אחיו. לאור הנבואה שקיבלה מעדיפה רבקה את בנה הצעיר יעקב. שנים לאחר מכן היא משכנעת אותו ללבוש את בגדי עשו ולקחת מיצחק את הברכות שהוא התכוון לתת לבנו הגדול. ברכה זו כללה את הפסוק "וַיַּעֲבֹדְךָ עַמִּים, וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ קְרִי" לְךָ לְאָמִים; הָיָה גִבִּיר לְאֲחִיךָ, וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לְךָ בְּנֵי אִמְךָ..." (בראשית כז, כט). כך הנבואה התגשמה: ברכות יצחק ודאי מכוונות, למרות רצונו, למה שנמסר לרבקה לפני הלידה, ש"רב יעבוד צעיר". האח הגדול, הרב, יעבוד את הצעיר שיהיה לגביר. הסיפור הסתדר ונסגר - או כך נדמה בשלב זה.

אבל הסיפור איננו מה שנדמה. עתה יבואו שני מאורעות

זאת משמעות ההתגלות הגדולה של ה' למשה בנקרת הצור (שמות לג, לג), כשהוא אומר למשה שיראה רק את אחוריו - כלומר אפשר לראות את שכינתו רק כשמסתכלים על הדברים לאחר מעשה; לעולם אין לדעתם או לחזותם מראש. עמימות פשרו של ההווה בהתהוותו היא הנותנת לסיפור המקראי את פתיחותו לפרשנות מתמשכת.

כאן אנו יכולים לראות שאת הרעיון הזה לא המציאו חז"ל. הוא נמצא בתורה עצמה. המילים שרבקה שמעה נדמות בהישמען כמתכוונות לדבר אחד - והנה הסיפור ממשיך ואנו מגלים שכונתן אינה בהירה כלל. הן רב-משמעיות.

המילים "וְרַב יַעֲבֹד צָעִיר" נראות פשוטות: הרב יעבוד את הצעיר. אך בשוכנו אליהן לאור המאורעות הבאים אנו מגלים שכונתן אינה בהירה כלל. הן רב-משמעיות.

הראשונה (ציינוה רד"ק ורבי יוסף אבן קספי) היא שאלת הנושא והמושא. דרכה של עברית שהנושא קודם למושא, אך לא בכל מקרה. ידוע לדוגמה ההיגד באיוב (יד, יט) "אֲבָנִים שִׁחֲקוּ מִיָּם". מובן שהמים הם ששחקו את האבנים; שהמים, הבאים דווקא אחרי הפועל, הם נושא המשפט. כאשר המושא מיודע, עומדת לרשותנו המילה "את" המציינת אותו; אך בפסוקים כמו "אבנים שחקו מים" ו"רב יעבוד צעיר" אין יידוע, ולכן אין "את". במקרה שלנו, "וְרַב יַעֲבֹד צָעִיר", רב וצעיר יכולים אפוא להיות נושא ומושא - אבל גם להפך, מושא ונושא: הצעיר יעבוד את הרב. ההצרכה בין נושא ומושא היא כמובן צורה פיוטית, ואינה מקובלת בפרוזה רגילה, אבל דברי ה' לרבקה אכן מנוסחים כשירה!

עוד דו-משמעות טמונה בכך ש"רב" ו"צעיר" אינם שני

הפכים. ההפך מ"צעיר", במובנו כאן, הוא "בכור". "רב" אין פירושו בכור אלא גדול, או ראשי, וההפך שלו איננו "צעיר" אלא "מעט", "קטן" או אפילו "עבד". החיבור שנעשה כאן בין שני מונחים כאילו הם ניגודים קוטביים, אף שאינם כאלה, מטשטש אף הוא את המשמעות. מיהו ה"רב"? הבכור? המנהיג? זה שצאצאיו מרובים יותר? כל האפשרויות הללו קיימות.

עמימות שלישית, שאינה חלק מהכתוב אלא ממסורת הקריאה שלו, נוגעת לטעמי המקרא. הדרך המתבקשת להטעמת שלוש המילים הללו היא מרכא-טפחא-סוף פסוק. הטעמה כזאת הייתה משרתת את ההבנה שהרב יעבוד את הצעיר. אך הטעמים מהופכים, טפחא-מרכא-סוף פסוק, והם יוצרים מעין פסיק: "ורב, יעבוד צעיר", באורח הרומז לאפשרות שהצעיר יעבוד את הרב.

סיפור בהמשך ספר בראשית מוסיף עוד מקום לספק. גם בסיפור ההוא נולדים תאומים: אלה שילדה תמר ליהודה. הפסוקים מזכירים בבירור את סיפור עשו ויעקב:

וַיְהִי בַּעֲת לְדֹתָהּ - וַהֲנָה תְּאוֹמִים בְּבִטְנָהּ. וַיְהִי בְּלִדְתָּהּ - וַיִּתֵּן יָד; וַתִּקַּח הַמֵּיִלֶּדֶת וַתִּקְשֹׁר עַל יָדוֹ שְׁנֵי, לְאִמֹּר: זֶה יֵצֵא רִאשֹׁנָה. וַיְהִי כְּמָשִׁיב יָדוֹ - וַהֲנָה יֵצֵא אַחִיו. וַתֹּאמֶר: "מָה פָּרִצָת עָלַיָּךְ פָּרִיז?" וַיִּקְרָא שְׁמוֹ פָּרִיז. וְאַחֲרָיָהּ אַחִיו, אֲשֶׁר עַל יָדוֹ הַשְּׁנֵי. וַיִּקְרָא שְׁמוֹ זָרַח (בראשית לח, כז-ל).

מי כאן הבכור? ומה מלמד הדבר על מקרה עשו ויעקב?² העמימויות המרובות הללו אינן מקריות, אלא הן בשר מבשרו של הכתוב. עידון רב עד כדי כך שאיננו מבחינים בהן תחילה. רק אחר כך, כשהסיפור איננו מתפתח בדרך המצופה, אנו נאלצים

לחזור אחורה ולהבחין במה שהחמצנו קודם: שהמילים שרכקה שמעה יכולות להתפרש כך שהבכור יעבוד את הצעיר, אך גם להפך.

כמה דברים מתבררים עתה. הראשון הוא שלפנינו דוגמה נדירה בתורה לאורקל, להבדיל מנבואה. זוהי אבחנה שהתורה מציעה לנו כאשר ה' אומר על משה, בבמדבר יב, ח, "פֶּה אֶל פֶּה אֶדְבָּר בּוֹ וּמִרְאָה וְלֹא בְּחִידָת". האורקל, צורה מוכרת של תקשור על-טבעי בעולם העתיק, היה בדרך כלל מעומעם ומוצפן, להבדיל מהנבואה הישראלית בצורתה הרווחת. אפשר שזו המשמעות הטכנית של הביטוי "וַתִּלְךְ לְדַרְשׁ אֶת ה'" האמור על רבקה, שהתמיה את המפרשים בני ימי הביניים.

עוד מתברר לנו דבר יסודי בהבנת ספר בראשית: שהעתיד אף פעם איננו גלוי כפי שאנו נמשכים להאמין. צאצאים רבים מובטחים לאברהם, אבל רק בהיות כבן מאה שנה נולד לו יצחק. הארץ מובטחת לאבות, אך הם אינם נוחלים אותה בימי חייהם. המסע היהודי, אף כי יש לו יעד, הוא ארוך ויש בו שלל מעקפים ונסיונות. האם יעקב יעבוד או ייעבד? איננו יודעים. רק אחרי מאבק ארוך ומסתורי, לבדו בלילה, הוא מקבל את השם ישראל – מי ששרה עם אלוהים ועם אנשים ויכול להם.

המסר החשוב ביותר בסיפור זה הוא ספרותי ואמוני. העתיד משפיע על הבנת ההווה. אנחנו חלק מסיפור שהפרק האחרון בו טרם נכתב. הוא מחכה לנו, כשם שחיכה ליעקב.

סביב שולחן שבת

1. כיצד מערערת השתנות יחסיהם של יעקב ועשו על התפיסה הרואה מנצח ומפסיד מובהקים?
2. יעקב ועשו קיבלו שניהם ברכות. מה זה אומר לנו על האפשרות שתוכנית אלוהית תכלול יותר מ"אמת" אחת?
3. רבקה פעלה על פי מה שהאמינה שה' רוצה – אך האם עשתה את הדבר הנכון? איך אפשר לאזן בין אמונה, אמון ונקיטת פעולה?

1 ראו למשל בספרו של מיכאל פישביין *The Midrashic Imagination*.

2 ראו רש"י לבראשית כה, כו, המציע שיעקב הוא בעצם הבכור.